

Hochel, Igor

Funkcie motívu ŠtB v súčasnej slovenskej próze

In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech : kolektivní monografie*. Pospíšil, Ivo (editor); 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2016, pp. 45-54

ISBN 978-80-906183-3-6

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81601>

Access Date: 21. 03. 2025

Version: 20250314

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Igor Hochel (Nitra)

Funkcie motívu ŠtB v súčasnej slovenskej próze

Abstrakt

Tajná služba v Československu v čase komunistickej totality, ktorej oficiálny názov znel Štátna bezpečnosť, bola zameraná predovšetkým proti tzv. vnútornému nepriateľovi. V praxi to znamenalo, že sledovala občanov štátu, prenasledovala každého, kto nesúhlasil s oficiálnou politikou a ideológiou, nevraviac o priamych odporcoch režimu. Ľudí s vlastným politickým názorom kriminalizovala. Poznačila osudy tisícov jednotlivcov i celých rodín. Autor v práci *Funkcie motívu ŠtB v súčasnej slovenskej próze* konštatuje, že motív komunistickej tajnej služby sa v slovenskej literatúre spred roku 1989 vyskytoval veľmi zriedka. Štúdiá sa ťažiskovo venuje tomu, ako s týmito motívmi narába súčasná slovenská umelecké próza. Bokom ponecháva spomienkovú (nefiktívnu) literatúru. Všíma si predovšetkým diela Pavla Vilikovského, Daniely Kapitáňovej (alias Samka Táleho) a Antona Baláža.

Kľúčové slová: súčasná slovenská próza, motív Štátnej bezpečnosti, P. Vilikovský, D. Kapitáňová (alias S. Tále), A. Baláž

Abstract

Functions of the State Security Motif in Contemporary Slovak Prose

The Czechoslovak secret service operating during the period of Socialism (1948–1989), whose official title was State Security, focused mainly on so-called internal enemies. In practice, this meant spying on the state's own citizens and going after—apart from outright dissidents—virtually everybody who disagreed with the state's policy and its ideology. People with their own opinions about politics were criminalized. Many people and families fell prey to it. In the given study, *Functions of the State Security Motif in Contemporary Slovak Prose*, it is argued that the secret service was almost not mentioned in literature prior to 1989 and, if so, it was to be found sparsely in non-fiction and was viewed in positive terms. This study looks at contemporary Slovak fiction, excluding memoirs (regarded here as non-fiction). For this purpose, the works of Pavel Vilikovský, Daniela Kapitáňová (writing under the pseudonym Samko Tále), and Anton Baláž are examined.

Key words: Czechoslovak secret service, period of Socialism, contemporary Slovak fiction, State Security motif, P. Vilikovský, D. Kapitáňová (alias S. Tále), A. Baláž

Dejiny našej spoločnej, vyše sedemdesiatročnej československej štátnosti majú svoje svetlé i temné stránky. Medzi tie najtemnejšie nepochybne patrí aj účinkovanie smutno známej Štátnej bezpečnosti, ktorá mala v ére komunistickej totality chrániť republiku pred vonkajším, ale najmä pred tzv. vnútorným nepriateľom. O jej existencii sa, prirodzene, vedelo, čo si napokon tí, čo ju používali a zneužívali, aj želali, lebo inak by neplnila dôležitú úlohu zastrašovania, avšak – keďže išlo o tajnú službu vytvorenú podľa vzoru KGB a zrejme aj za priamej inštruktáže sovietskych špecialistov – jej činnosť a metódy boli utajené, vedeli o nich iba tí, čo v nej alebo pre ňu pracovali, a čosi i tí, ktorí sa stali jej obeťami.

V slovenskej próze spred roku 1989 sa motív ŠtB vyskytuje zriedka. Ojedinele sa táto „inštitúcia“ spomína v niektorých textoch literatúry faktu, a to buď v pozitívnych súvislostiach – ako dôležitá súčasť Zboru národnej bezpečnosti, ochraňujúca výdobytky socializmu, alebo v negatívnych súvislostiach – ako súčasť mašinérie komunistického upevňovania moci, podieľajúca sa na vykonštruovaných politických procesoch v 50. rokoch. Prvý prípad predstavujú napr. niektoré knihy Bohuslava Chňoupka, niekdajšieho novinára, neskoršieho – v čase Husákovkej éry – ministra zahraničných vecí, o ktorom sa povára, že bol priamo agentom spomenutej KGB.

V druhom prípade ide o niekoľko kníh – svedectiev, ktoré napísali bývalí politickí väzni; ako pars pro toto môžeme uviesť rozsahom útlu publikáciu *Smutné časy, smutný dom* z pera významného dramatika a lekára Ivana Stodolu. On bol jednou z mnohých obetí politicky motivovaného procesu, teda mal s výsluchmi ŠtB osobnú skúsenosť, a svoju knihu stihol vydať v predvečer normalizácie roku 1969. S príslušníkmi ŠtB prichádzajú do styku aj postavy knihy Ladislava Mňačka *Oneskorené reportáže* z roku 1964, ktorej príbehy – v súlade s názvom – majú charakter beletrizovaných reportáží. Obaja autori – Stodola i Mňačko – sa tu z pochopiteľných príčin vyhli principiálnemu odsúdeniu činnosti ŠtB ako nelegitímneho nástroja moci. Čo sa týka doma vydananej umeleckej literatúry, tento motív sa objavuje vari len v románe Antona Hykischu *Námestie v Mähringu*, ktorý však v roku 1965 vyšiel s cenzúrnymi škrtnami (necenzurované vydanie uzrelo svetlo sveta až v roku 2000). Autor sa v ňom opiera o vlastnú skúsenosť, keď sa ako šestnásťročný v roku 1949 pokúsil o útek do Nemeckej spolkovej republiky, no bol zadržaný.

Štátna bezpečnosť v rokoch 1948–1989 deštruktívne zasiahla do osudov tisícok občanov Československa, mnohým ľuďom či aj celým rodinám zničila život, a keďže po roku 1989 bola jej činnosť odtajnená (každý občan Slovenskej republiky má právo v Ústave pamäti národa nahliadnuť do spisov a zistiť, či o ňom ŠtB nevedla záznamy, obdobne je to v Českej republike), nemohla sa ani súčasná slovenská próza, ktorá sa tematicky viaže na obdobie spred Nežnej revolúcie, tejto tajnej službe celkom vyhnúť.

Môj príspevok sa venuje niekoľkým prozaickým dielam súčasných slovenských spisovateľov, v ktorých sa vyskytuje motív ŠtB, zohráva v nich istú funkciu, a to buď funkciu ozvláštnenia základného epického plánu, príbehovej roviny textu, alebo funkciu nosného motívu, keď kontakt s tajnou službou socialistického Československa

výrazne zasahuje do života hlavných hrdinov, poznačuje ich bytie, vedomie či svedomie. Bokom pritom nechávam literatúru faktu, teda knihy, ktoré vznikli ako ďalšie svedectvá politických väzňov, a sústreďujem sa na literatúru narábajúcu s umeleckou fikciou.

Prvým autorom, ktorého knihám sa budem venovať, je Pavel Vilikovský. V jeho textoch má – spomedzi prozaikov, o ktorých tu píšem – motív Štátnej bezpečnosti najčastejšie zastúpenie.

Tento jeden z našich súčasných najvýznamnejších prozaikov však už v roku 1989 vydal prózu *Večne je zelený...*, ktorú literárna kritika zvykne označovať ako burlesknú novelu a ktorá ho katapultovala na pozíciu typického postmoderného autora a najvýznamnejšieho postmodernistu slovenskej literatúry. V nej sa – okrem kadečoho iného, napr. národných slabostí Slovákov – vysmial z princípu tajných služieb ako nástroja, ktorý má zaručovať bezpečnosť štátu a jeho občanov. Urobil tak cez postavu s minimálne dvojitou identitou, ktorá raz vystupuje ako rozprávač udalostí a milenc plukovníka Alfreda a inokedy ako sám Alfred. V úlohe špióna zažíva bizarné príbehy, absurdné dobrodružstvá. (Zjavná je tu alúzia na známu figúru Alfreda Redla, skutočného dôstojníka rakúsko-uhorskej armády, člena generálneho štábu, ktorého do svojich služieb naverbovala ruská špiónážna centrála, ale neskôr odovzdával informácie aj Talianom a Francúzom.) Vilikovský túto prózu písal ešte pred novembrom 1989, takže priamo vysmiať socialistickú tajnú službu – ŠtB nemohol, i keď jej latentná ironizácia tu je.

V roku 2013 P. Vilikovský vydal knihu s názvom *Prvá a posledná láska*, ktorá sa v jeho tvorbe radí k tým najväznejším. Obsahuje dve novely: *Na ľavom brehu pamäti* a *Šivrtá reč*, ktoré nemajú užšie vzájomné prepojenie, jedna od druhej sú významovo nezávislé. Každá z nich je napísaná na iný spôsob. Obe sa odohrávajú v prítomnosti, avšak s výraznými presahmi do minulosti. Kým v prvej z nich je dôležitá minulosť protagonistu, predovšetkým jeho spomienky na detstvo, v druhej je to minulosť iných, udalostí, ktorých protagonista nebol svedkom, nezažil ich, len sa o nich dozvedá.

Z hľadiska témy môjho príspevku je dôležitá novela *Na ľavom brehu pamäti*. Uplatňuje sa v nej autorské rozprávanie, v ktorom sa však veci nazerajú cez zorný uhol hlavného hrdinu, umeleckého fotografa v dôchodkovom veku Kamila Deáka. Je to sonda do psychiky intelektuála, ktorý na začiatku jesene života akoby strácal pôdu pod nohami, trápia ho – vzhľadom na profánnosť sveta – pochybnosti o zmysle jeho profesie, celoživotného úsilia, potrebuje nanovo nájsť vlastnú identitu, preto si chce ujasniť isté body zo svojej minulosti, načas zabudnuté. Ostatné postavy len svojím spôsobom dotvárajú jeho obraz, čo je legitímne (nezabúdajme, že ide o novelu), ich vnútorný svet sa tu čitateľovi nevykresľuje, o pohnútkach ich konania, resp. výpovedí uvažuje protagonista.

V rovine prítomného deja ide o krátky výsek z fotografovho života, v ktorom sa rozhoduje, či má prijať ponuku z podnikateľských kruhov, aby urobil knihu fotografií modernej architektúry Bratislavy. Váha, a to jednak preto, lebo maniere tých, čo majú vydanie knihy financovať, sú mu principiálne nesympatické, jednak preto, lebo mu

táto architektúra príliš nekonvenuje a zdá sa mu, že v podstate zničila ducha mesta, a napokon preto, lebo má pochybnosti o vlastných schopnostiach. Kamil (ktorého priezvisko sa čitateľ dozvie takmer až v závere knihy) má svojho epického protihráča – je ním kunsthistorik Vilo Kavka (jeho príznačné priezvisko sa, naopak, objavuje hneď na druhej strane), ktorý predstavuje intelektuála pragmatika, presvedčeného, že umelec musí využiť mecenášov i za cenu kompromisov. Je akýmsi Kamilovým Mefistom, presvedčajúcim svojou výrečnosťou a pripravujúcim veci aj poza jeho chrbát, no je aj tým, kto mu dokáže nastaviť krivé zrkadlo a ukázať jeho pravú tvár.

Novela má v záhlaví slovo pamäť. Tá je tu dôležitá, lebo či chceme, či nechceme, je aj oporou nášho svedomia. Pamäť a svedomie fotografa Kamila tvoria kľúčové body významovej roviny textu, dodávajú mu hĺbkový rozmer a robia z neho prózu s vnútornou dramatickosťou. Pozoruhodným a pôsobivým motívom je tu motív veľkého zlyhania a poníženia, na ktoré protagonista nemôže zabudnúť, ktoré je hlbokou pečatou v jeho pamäti.

V začiatkoch svojej kariéry, keď sa už profesionálne etabloval, dostáva Kamil ponuku ísť fotografovať do Francúzska, takže si podá žiadosť o vycestovaciu doložku. V zapätí, ako bolo v tých časoch – v období ranej normalizácie – zvykom, prichádza „pozvanie“ na Štátnu bezpečnosť. Jej dôstojník od neho požaduje istú službu, totiž aby nafotografoval skupinku ľudí, ktorí sa stretávajú na chate. Pod nátlakom najprv súhlasí, dokonca sa aj vyberie na „miesto určenia“, ale napokon úlohu nesplní – okrem toho, že mu je bytostne odporné slediť za inými ľuďmi, si uvedomí, že príslušníkovi ŠtB ani tak nejde o dajaké fotografie (veď na ich vyhotovenie iste mal k dispozícii profesionála z radov eštebákov), ale o to, aby ho vtiahol do štruktúry agentov – spolupracovníkov, donášačov, ide mu o upísanie jeho duše. Karol sa vyhovorí na náhodné zničenie negatívu, pričom sa predtým cesty do zahraničia vzdá, ponuku z Francúzska odriekne. Rozhovor s majorom ŠtB, spôsob, akým Kamila ponižuje, a Kamilova bezmocnosť predstavujú jednu z vrcholných pasáží novely. Celá epizóda napokon nemá ďalšie priame dôsledky na jeho život, avšak: „*Kamil celé dlhé roky zachovával sľub, ktorý dal majorovi, a pred nikým, ani pred Katkou (svojou manželkou – pozn. I. H.) epizódu nespomenul. Nemusel sa veľmi premáhať, najradšej, keby to šlo, by ju bol zatajil aj sám pred sebou.*“¹

Letný dotyk s konšpiračným prostredím ŠtB poznačuje protagonistu na celý zvyšok života. Samu skutočnosť, že nedokázal spoluprácu hneď pri prvom stretnutí priamo odmietnuť, že najprv, súc vystavený nátlaku a manipulácii, súhlasil, vníma ako svoje veľké životné zlyhanie, ktoré ako keby ho zbavilo práva hodnotiť morálku iných.

Kamil Deák z novely *Na ľavom brehu pamäti* je, ako som uviedol, intelektuál a ako umelec váhavý, ale schopný v plnej miere si uvedomovať dôsledky svojich rozhodnutí a činov, reflektovať ich. Nepomenovaný hrdina či skôr antihrdina z Vilikovského románu *Príbeh ozajského človeka* (2014) je človek s priemernou, možno až podpri-

¹ VILIKOVSKÝ, P. *Prvá a posledná láska*. Bratislava: Slovart, 2013, s. 92.

mernou inteligenciou, dalo by sa povedať, že naivný tútmák. Dej diela, vyrozprávaný prostredníctvom denníkovej formy, sa odohráva v niektorom bližšie nešpecifikovanom roku normalizácie, v priebehu niekoľkých mesiacov – prvý zápis v denníku je datovaný 20. januárom, posledný 16. septembrom. Denník je naštylizovaný na spôsob „originálu“, teda tak, ako keby ho naozaj písal protagonista, teda naivný človek, zodpovedá tomu spôsob uvažovania, syntax, nespisovné slová, občasné gramatické chyby a podobne. Románový autor denníka si sám uvedomuje jeho nedokonalosť, keď v záverečnom zápise o svojom písaní hovorí: „*Ale škoda, poviem rovno, je mi ľúto, že musím prestať, už som si zvykol a ma to aj bavilo celkom, bárs aj nie som nejaký že spisovateľ, som sa presvedčil pri čítaní toho Letiska Haileyovho, že tam má inakšie vety predsa len, také hladšie, okružhlejšie lebo jak to povedať, pekný štýl jednoducho, čo sa dobre číta, však asi nie náhodou je to besseler.*“²

Zatiaľ čo Vilikovského intelektuáli sú váhaví, protagonista *Príbehu ozajského človeka* je popri svojej naivite aj človekom bez zásadnejších morálnych princípov, jedincom túžiacim urobiť kariéru, stať sa niekým – dostať sa niekam hore, hoci inteligencia a schopnosti mu na to chýbajú. V názve diela nemôžeme neodhaliť alúziu na román vzorového sovietskeho autora Borisa Polevého, ktorý má v slovenčine názov *Príbeh ozajstného človeka* (v ruštine *Povesť o nastojaščem čeloveke*), teda Vilikovský vlastne len vymenil spisovné slovo *ozajstný* za hovorový, nespisovný výraz *ozajský*. Svoju prózu však uvádza mottom z iného autora – citátom Witolda Gombrowicza: „*Skutočný človek je taký človek, ktorého niečo bolí.*“³

Pisateľ denníka však nemá nič spoločné s patetickým hrdinstvom protagonistu Polevého románu, ale ani s bolesťou „skutočného človeka“, takže ide o ironizujúcu intertextualitu. Jeho „ozajskosť“ spočíva v tom, že sa bez škrupúl šplhá hore, podlieza nadriadeným, intriguje, je bezhranične konformný, vlastnú bezcharakternosť, pokiaľ je schopný si ju uvedomiť, dokáže sám pred sebou zdôvodniť a ospravedlniť, ale aj v tom, že vo svojej naivite nedokáže odhaliť, kedy sa stáva obeťou hry iných. V podniku – o ktorom sa, mimochodom, čitateľ vôbec nedozvie, čím sa zaoberá, alebo čo sa v ňom vyrába – sa vypracuje až na funkciu „referenta pre zvláštne úlohy“. A to je už na mieste, keď sa nemôže dostať do kontaktu so Štátnou bezpečnosťou, a to prostredníctvom profesionálneho agenta s krycím označením *bratranec Ondro*. Zápisky naivného protagonistu sa tak približne v polovici menia aj na denník človeka donášajúceho ŠtB. Bratranec Ondro od neho vyžaduje najskôr celkom nevinné informácie, ale napokon ho celkom vtiahne do svojej hry, využívajúc aj jeho zlú sociálnu situáciu, keď prišiel o zamestnanie, v ktorom nezvládol svoju pracovnú pozíciu, a naivne sa pustil do zápasu s vrchnosťou. Všetko smeruje k podpísaniu oficiálnej spolupráce: „*A Ondro, že čo s vami, čo s vami, sa tak zamýšľal chvíľu a krútil hlavou, nado mnou akože. Nakoniec povedal, že jedno riešenie by sa našlo snád, ale to by potom už muselo byť oficiálne, by*

² VILIKOVSKÝ, P. *Príbeh ozajského človeka*. Bratislava: Kalligram, 2014, s. 196.

³ *Ibidem*, s. 7.

som sa písomne musel zaviazat' k spolupráci a plniť do bodky úlohy, čo mi zadajú, nie že budem vymýšľať hlúposti z vlastnej hlavy zasa.“⁴

Protagonista má síce isté pochybnosti, ale napokon aj pre toto svoje zlyhanie nájde vo svojich očiach ospravedlnenie či zdôvodnenie: „Niekoľto by mohol povedať a som aj o tom ešte rozmýšľal, že to je taká čudná práca, slediť za ľuďmi akože. Nájdu sa takí, hneď moja mama napríklad, a ani za Čížka by som nedal ruku do ohňa, že by do mňa nezarypol. Ale si vravím, že čo jaká čudná, niekto musí robiť aj takú a mne sa žiadna práca nehnuší. Všet' kto je spravodlivý a dodržiava zákony, nemusí mať strach, vymýšľať si ja na nikoho nebudem, o tom nemôže byť reči, a to by ani nebolo dobré, keby sa na to prišlo. No a je predsa jasné, že keď uniformovaní príslušníci verejnej bezpečnosti strážia bezpečnosť verejnosti, teda obyvateľov akože, tak už podľa mena musia zasa príslušníci štátnej bezpečnosti v civile strážiť bezpečnosť štátu, bez toho to neujde a ich aj majú všade, rovnako na východe i na západe, v Rusku i v Amerike...“⁵

Náš nepomenovaný hlavný hrdina, keďže jeho matka je veriaca a chodí do kostola, je napokon poverený úlohou navštevovať bohoslužby a sledovať farárov, či svojimi kázňami nepodrávajú autoritu štátu, neohrozujú jeho bezpečnosť. Vníma to ako náročnú úlohu – posledná veta je potom na Vilikovského spôsob príznačná: „*Jak by povedala mama, tak mi teda Pánboh pomáhaj!*“⁶

Motív Štátnej bezpečnosti, obraz vedomia človeka, ktorý sa stal jej konfidentom, v románe *Príbeh ozajského človeka* dotvára celkový ironicko-satirický pohľad na morálne zlyhanie jednotlivca v období normalizácie. Je to aj pohľad na naše vlastné, kolektívne zlyhanie.

Dvom knihám Pavla Vilikovského, o ktorých som tu hovoril, predchádzala iná s názvom *Vlastný životopis zla* (2009). Vnímať ju možno ako dvojnoveľu, hoci niektorí kritici ju pokladajú za román v dvoch častiach.

Prvá z noviel má názov *Krátka extrémna osamelosť Jozefa K* (narážka na legendárnu postavu Franza Kafku je evidentná). Štátna bezpečnosť v nej už nepredstavuje jeden z ozvláštnujúcich motívov, teda nie je výstavbovým prvkom širšej témy, ale osud človeka, ktorý sa ocitol v moci socialistickej tajnej služby, sa tu priamo tematizuje. Ide o príbeh muža, ktorý za prvej republiky bol príslušníkom niektorej z nekomunistickej politickej strany, za vojny účastníkom povstania a po nástupe komunistov k moci odišiel do exilu. V Rakúsku ho agenti ŠtB vylákajú do sovietskej zóny a unesú do Bratislavy. Toto sú súvislosti, ktoré sa čitateľ dozvedá len postupne a celkom jasné sú iba zasvätenému percipientovi, teda takému, ktorý má predstavu o povojnovej situácii v strednej Európe.

Protagonistu, ktorý v diele po celý čas vystupuje pod svojím nepravým, teda konšpiračným menom Jozef Karsten (iba zo dva razy ho jeho známi nazvú krstným

⁴ Ibidem, s. 191.

⁵ Ibidem, s. 194 – 195.

⁶ Ibidem, s. 198.

menom Dušan a aj on sám o sebe uvažuje ako o Karstenovi), príslušník ŠtB Hálek vydiera tým, že majú v rukách jeho manželku a deti. Tí mali za Karstenom odísť do exilu za pomoci prevádzčača na Šumave – a podľa eštbáka ich tam zadržali na falošnej hranici agenti prezlečení do amerických uniforiem. Dušan alias Karsten si nie je istý, ako to v skutočnosti je, či jeho rodinu naozaj zadržali, alebo sa im podarilo utiecť. V strachu o osud manželky a synov naoko pristúpi na hru a prijme úlohu agenta-provokatéra, ktorý má navštevovať svojich niekdajších priateľov z politiky a známych, preukázať sa im falošnými dolármi a občianskym preukazom so svojím novým menom, akože ho na Slovensko vyslali spravodajské služby zo Západu, aby tu organizoval protikomunistický odboj. Karsten naozaj navštívi niekoľkých starých známych a napíše o tom aj hlásenia (pretože Hálek mu prezradí – pravdivo či nepravdivo – že niektorí z nich už spolupracujú). Robí to však, tak aby priateľom naznačil, ako sa veci v skutočnosti majú...

Próza je napísaná ako psychologická vojna medzi protagonistom a Hálkom, ktorý nie je nijaký primitív, ale javí sa ako inteligentný epický protihráč, pričom najdôležitejšie sú tu dialógy.

Karsten sa napokon rozhodne použiť rovnakú zbraň ako Štátna bezpečnosť – násilie, manipuláciu, vydieranie. Túto možnosť mu viac-menej prihrá náhoda. Domnieva sa, že zvolená metóda bude účinná, avšak dopustí sa osudného omylu. V závere prózy, ktorá smeruje k tragickému vyústeniu, jeho vedomím viackrát prebehne myšlienka: „*Hálek zvíťazil.*“ Zvíťazil preto, lebo protagonistu prinútil dostať sa na jeho vlastnú morálnu úroveň, uplatniť morálku riadiacu sa princípom „účel svätí prostriedky“.

V tomto Vilikovského texte Štátna bezpečnosť nie je objektom nadľahčeného, ironizujúceho prístupu (hoci irónie si protagonista i jeho epický protihráč, eštbák Hálek, navzájom uštedria až-až), prostredníctvom tak trocha komornej drámy jednotlivca je stvárnená amorálnosť mašinérie tajnej služby vystavanej na zhubnej ideológii a obľudnosť jej metód.

Román Antona Baláža *Len jedna jar* (2013) zachytáva atmosféru v československej spoločnosti v osudovom roku 1968, všeobecné nadšenie z politických reforiem uskutočňovaných od januára, po odstúpení Antonína Novotného z funkcie prvého tajomníka KSČ a nástupe dubčekovskej garnitúry, naivné predstavy i obavy z toho, ako bude reagovať brežnevovská moc. Končí sa 21. augustom, vstupom vojsk Varšavskej zmluvy do krajiny.

Uvedené veci sú zobrazené cez šesť rovnocenných hlavných postáv, mladých ľudí – troch mužov a tri ženy, pohybujúcich sa prevažne v študentskom prostredí. Autor sa opiera o niekoľko skutočných, autentických udalostí (napr. národná púť na Bradlo k mohyle generála M. R. Štefánika), no individuálne osudy postáv a jednotlivé epizódy sú výsledkom autorskej fikcie (čo, pravda, neznamená, že nemohli mať predobraz v realite).

V pútavej epizóde hrá svoju rolu aj Štátna bezpečnosť. Jedna z postáv, mladý začínajúci režisér Jašík získa z filmového štúdia na Kolibe najmodernejšiu ručnú kameru.

Používa ju na to, aby nakrútil zaujímavé šoty z Bratislavy a zo Slovenska pre viedenskú televíziu, za čo je zaplatený vo valutách. Spolu so svojou priateľkou a milenkou Renátou, nádejnou herečkou, zinscenujú konflikt medzi zákazníkmi čakajúcimi pred Tuzexom a vekslákmi, kšeftármi s bonmi, ktorý Jašík nakrúca spomenutou kamerou. Jeden z prítomných vykrikuje: „*Bacha, filmujú nás eštebáci!*“⁷ – a tak Jašík s Renátou musia rýchlo zutekať. Má to však svoje dozvuky, keď sa im na Hviezdoslavovom námestí prihovori skutočný eštebák, ktorý sa na základe toho, že disponujú takou modernou ručnou kamerou, domnieva, že ide o jeho kolegov: „*Nevedel som, že na tretej správe už robíte s takýmito kamerami. Má zabudovaný aj transformátor?*“⁸

Keď vysvitne omyl, eštebák je rovnako vyplašený ako Jašík s Renátou a napokon od nich vyžaduje sľub mlčanlivosti: „*Ale oficiálne som nič nepriznal. Rozumiete? Vôbec sa nepoznáme, nikdy sme sa nestrelili! Žiadna tretia správa neexistuje! Rozumiete?*“⁹ Jašík s Renátou mu to radi prisľúbia.

V tejto epizóde Anton Baláž nielenže demýtizuje neomylnosť niekdajšej ŠtB, ale túto organizáciu priam zosmiešňuje. Daný motív tu plní aj funkciu obohatenia komického rozmeru románového tvaru.

Vážnejšiu rolu v epickom dianí tu zohráva iná tajná služba – KGB. Jednu z hlavných postáv, študentku Pelageju, ktorá je dieťaťom ruských emigrantov po VOSR, ktorí sa usídlili v Československu, unesú jej príslušníci a odvedú na bratislavský sovietsky konzulát, kde nedobrovoľne absolvuje veľmi dôrazný zastrašujúci pohovor.

Motív ŠtB dostáva významnejší priestor v inom diele A. Baláža, v rozsiahlej novele *Krajina zabudnutia*¹⁰. Próza vychádza zo skutočnosti, že po druhej svetovej vojne sa Bratislava stala jedným z európskych centier Palestínskeho úradu, ktorý organizoval vysťahovanie židov do Izraela. Na pozadí udalostí okolo činnosti úradu a osôb na nej zúčastnených stvárnjuje osudy niekoľkých židov, ale predovšetkým príbeh rodiacej sa lásky mladej židovky Miriam Kohnovej, ktorá ako jediná z rodiny prežila Osviečim a pracuje pre úrad, a začínajúceho fotografa Jakuba Beňadika. V románovom dianí zohrávajú dôležitú úlohu agenti Štátnej bezpečnosti. V čase, keď si komunistická vláda po roku 1948 v Československu nevyberaným spôsobom upevňuje moc a neprestajne hľadá nepriateľov, začínajú sledovať Palestínsky úrad. Jakub sa viac-menej náhodne dostane do ich pozornosti, keď na úrad prinesie fotografie, ktoré na objednávku urobil na židovskej svadbe, no vyhrážkami i poskytovaním výhod ho zaplietajú do svojej siete. Keď pochopí, že dvaja páni v baloniakoch a klobúkoch – zainteresovanému čitateľov môžu pripomenúť zdvorilú dvojicu z Kafkovho *Procesu*, ktorá v závere románu popraví Jozefa K. – ho vtáňujú do čoraz špinavejšej a špinavejšej hry, z ktorej nebude mať možnosť úniku, rozhodne sa opustiť republiku spolu s Miriam. S falošnými pasmi a s nádejou

⁷ BALÁŽ, A. *Len jedna jar*. Bratislava: Marenčin PT, 2013, s. 66.

⁸ Ibidem, s. 67.

⁹ Ibidem, s. 68.

¹⁰ Uvedené dielo po prvý raz vyšlo v roku 2000 (Bratislava, Slovenský spisovateľ). Jeho druhé vydanie, ktoré autor prepracoval na základe zistenia nových faktov, je súčasťou knihy Anton Baláž: *Portréty prežitia*.

odchádzajú posledným vystahovaleckým vlakom židovských exulantov z Bratislavy pred zákazom činnosti Palestínskeho úradu a inštalovaním železnej opony.

Motív ŠtB je v Balážovej novele epicky rozvinutý, je tu dôležitým dejotvorným činiteľom, súčasťou obrazu spoločenských pomerov na konci štyridsiatych rokov 20. storočia, atmosféry v povojnovej Bratislave a najmä v židovskej komunite, kde jeden strach – v čase, keď jednu totalitu nahrádzala nová – vystriedal druhý.

Pozoruhodným spôsobom je motív ŠtB využitý v diele *Kniha o cintoríne* (2000)¹¹, ktorá vyšla pod menom protagonistu a rozprávača v jednej osobe Samka Táleho. Ide – aj vzhľadom k tomu, že bola preložená do viacerých jazykov – o jednu z najúspešnejších slovenských próz vo vývinovom období po roku 1989. Skutočnou autorkou knihy je prozaička a divadelná režisérka Daniela Kapitáňová. Pri prvom vydaní sa okolo diela vytvorila istá mystifikácia (azda aj ako obchodný trik), utajovalo sa autorstvo, ale po niekoľkých mesiacoch bolo meno jeho pôvodkyne prezradené. „Obchodná značka“ *Samko Tále* však bola zachovaná, aj ďalšie vydania vyšli pod týmto menom.

Kniha o cintoríne je štylizovaným rozprávaním mentálne retardovaného štyridsiatnika, ktorý žije v Komárne a k invalidnému dôchodku si privyrába zberom papiera a kartónových škatúl z obchodov. Je „znalcom“ miestnych pomerov, pozná všetkých významných ľudí v meste, ako aj čudákov a raritné, bizarné postavičky. Vo svojich zápiskoch komentuje vlastný osud, rodinné vzťahy, svoj postoj k iným ľuďom, životné epizódy a v dôležitej miere aj spoločenské pomery pred a po novembri 1989. Prirodzene, obdobie normalizácie vníma ako lepšie, spravodlivejšie než súčasnú éru. V tých „lepších časoch“ je jedným z jeho dôverníkov istý RSDr. Karol Gunár. V texte sa nikde ŠtB nespomína, ale z kontextu je čitateľovi jasné, že tento muž je jej agentom či spolupracovníkom. Samko Tále – ktorého postava však nie je koncipovaná tak, aby vzbudzovala len súcit, lež odzrkadľuje aj negatívne ľudské vlastnosti – sa tak vo svojej bezbrehej naivite stáva aj udavačom. „Sám“ o tom – hoci si to neuvedomuje – na viacerých miestach píše, napr.: „*Tak potom som sa bál, že sa to RSDr. Gunár Karol dozvie, lebo Tí hore sa všetko dozvedia, a potom budem popoťahovaný ohľadom toho, že som vedel, a nepovedal som. Tak som šiel za RSDr. Gunárom Karolom a všetko som mu povedal, lebo on bol môj kamarát. RSDr. Gunár Karol bol môj kamarát a bol veľmi dobrý a láskavý a všetko si vypočul a dal mi aj Karlovarske oplátky a povedal, že dobre, že som to povedal, a aj inokedy mu mám všetko povedať ohľadom Žebráka a uja Ota a aj ohľadom iných. Tak som mu vždy všetko povedal. Vždy som bol za to chválený a dostával som aj Karlovarske oplátky alebo všelijaké odznaky alebo aj chlebičky.*“¹²

„Latentne“ prítomný motív ŠtB v diele D. Kapitáňovej je originálnym, nepatetickým, no pôsobivým odsúdením zhubnej mašinérie tejto tajnej služby, keď sa ani v ére

¹¹ Pri písaní tejto štúdie som mal k dispozícii štvrté vydanie z roku 2005. Skutočnosť, že dielo v takom krátkom čase vyšlo až v štyroch vydaniach, potvrdzuje jeho mimoriadny úspech u slovenských čitateľov.

¹² TÁLE, S. (D. Kapitáňová). *Kniha o cintoríne*. Levice: Koloman Kertész Bagala – L. C. A., 2005, s. 94.

normalizácie neštítala nijakých prostriedkov. Zároveň esteticky účinným spôsobom dotvára a prehľbuje celkové tragikomické vyznenie románu.

Dielami, ktoré som z hľadiska využitia uvedeného motívu analyzoval, sa téma nevyčerpáva. Motív ŠtB je frekventovaný aj v knihách prozaika, básnika a dlhoročného jáchymovského väzňa Rudolfa Dobiáša, napríklad v zbierke poviedok *Znovuzrodenie* (2007), ako aj v rozsiahlej románovej freske Ľudovíta Petrašku *Lanské snehy* (2009).

Literatúra

BALÁŽ, Anton: *Len jedna jar*. Bratislava: Marenčin PT, 2013.

BALÁŽ, Anton: *Portréty prežitia*. Dunajská Lužná: MilaniuM, 2014.

TÁLE, Samko (Daniela Kapitáňová): *Kniha o cintoríne*. Levice: Koloman Kertész Bagala – L. C. A., 2005.

VILIKOVSKÝ, Pavel: *Príbeh ozajského človeka*. Bratislava: Kalligram, 2014.

VILIKOVSKÝ, Pavel: *Prvá a posledná láska*. Bratislava: Slovart, 2013.

VILIKOVSKÝ, Pavel: *Vlastný životopis zla*. Bratislava: Kalligram, 2009.

doc. PhDr. Igor Hochel, PhD.

Katedra slovenskej literatúry

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Štefánikova 67, 949 74 Nitra – Slovenská republika

ihochel@ukf.sk